

ЕКОНОМСКИТЕ ФАКТОРИ КАКО ПРЕДУСЛОВ ЗА ПОЈАВА НА КОНФЛИКТИ

Срѓан МИЛАШИНОВИЌ

Криминалистичко-полициска академија – Београд

Оливер БАКРЕСКИ

Институт за безбедност, одбрана и мир – Скопје

АПСТРАКТ

Теоретската елаборација во трудот се фокусира на економските фактори како предуслов за појава на конфликти, а зголемениот интерес за истражување на оваа тема се јавува по завршување на Втората светска војна, кога многу земји формираа специјализирани научноистражувачки институции за истражување на ова подрачје. Така нараснатите интереси предизвикаа континуирано да се истражуваат економските фактори што е и основна претпоставка за барање форми и решенија во концептот за градење на мир. Надминувањето на одредени диспропорции кои се јавуваат како резултат на одредени специфичности и секако како резултат на недоследности во кумулираното знаење и тврдиот став за причините за појава на конфликти треба да даде одговор на круцијалните прашања врзани со самите конфликти.

Клучни зборови: економски фактори, економска моќ, економски ресурси, глобална економија, конфликти

THE ECONOMIC FACTORS AS A PRECONDITION FOR EMERGENCE OF CONFLICTS

ABSTRACT

The theoretic elaboration in this paper focuses on the economic factors as a precondition for emergence of conflicts. The increased interest for examination of this subject appeared after the end of the World War II, when many countries formed specialized scientific and research institutions for researches in this domain. So, the increased interest provoked a continuous research of the economic factors, which is the fundamental presumption when seeking forms and solutions in the concept of peace building. Over-coming certain disproportions that are a result of some specifics, and ofcourse are a result of the inconsistent cumulated knowledge and the hard attitude for the reasons of conflict emergence, should give the answer for the crucial issues tied with the conflicts itself.

Key words: Economic factors, economic power, economic resources, global economy, conflicts.

ЕКОНОМСКИТЕ МЕХАНИЗМИ НА СОЗДАВАЊЕ КОНФЛИКТИ И УПРАВУВАЊЕ СО КОНФЛИКТИТЕ ВО ОДДЕЛНИ ЗЕМЈИ

Во современиот свет се одвиваат два паралелни процеса, кои освен со позитивни, резултираат и со мноштво негативни последици. Тоа се 1) глобализацијата од седумдесеттите години на XX век, која се темели во најголем дел на филозофијата на неолиберализмот; и 2) транзицијата на поранешните реалсоцијалистички држави, почнувајќи од 1989 година. Двата процеса имаат своја историска и идеолошка подготовка во развиените западни земји и насочени се кон реализација на нивните економски и военостратегиски интереси.

Почетоците на политиката насочени на поткопување на економскиот систем на социјалистичките земји, како вовед во економска, а со тоа и во социјално-политичка криза, датираат уште од крајот на Втората светска војна.²² Меѓутоа, од почетокот на седумдесеттите години на минатиот век, САД и развиените западноевропски земји почнуваат да спроведуваат синхронизирани и опсежни идеолошко-политички, дипломатско-информативни и финансиски операции, кои во еден дел довеле до економска криза и на крајот до крах на реалсоцијалистичките системи во Средна и Источна Европа. Политиката насочена на предизвикување, потоа и на управување со економските кризи, кои верижно произведуваат негативни социјални, политички и национални последици, по крахот на реалсоцијализмот и почнувањето на процесот на реставрација на капитализмот во земјите од Исток, има свој континуитет.

Хронолошки набљудувано од агол на економските фактори, првата таква операција е изведена со нудење евтини кредити, што довело до енормна финансиска задолженост на повеќето социјалистички земји спрема странство и должнички кризи; втората стратегиска операција била насочена на создавање техничко-технолошка зависност, со посредство на увозот на технологија и лиценци, со кои дошло до неконтролирано одлевање на капиталот од социјалистичките земји.

Финансиското задолжување на најголем број социјалистички земји во текот на седумдесеттите и осумдесеттите години на минатиот век било дел од т.н. должничка стратегија на развиените западни општества. Таквата политика и економска стратегија поаѓала од претпоставката дека помалку развиените земји со кредити може да се направат зависни и подложни на различни економски уцени или удари, особено ако недоволно ги поддржуваат одделните надворешнополитички потези на земјите на доверителите.²³ Од друга страна, со економските механизми (блокади, квоти, санкции,

²² Prvulović V.: *Ekonomska diplomatija*, Beograd, 2001.

²³ Стратегијата на финансиско задолжување на неразвиените земји својата нагорна линија ја има уште од 1963 година. Таа година вкупниот износ на кредит изнесувал за земјите во развој 34 милијарди долари без камата, за во 1986 година

клаузули), сразмерно со економската и со финансиската задолженост односно зависност, овие земји стануваат погодни и за политичка манипулација, што како последица има комплетна внатрешна економска, а со тоа и социјално-политичка дестабилизација. Тоа за свој краен резултат има создавање услови за капитална промена на општествено-политичкиот систем, со тоа што начините на промена (од социјални протести, т.н. тивки револуции, до вооружени бунтови) на режимот и системот повторно зависат од интересите на моќните западни држави. Случајот со Полска, Унгарија, Романија, Бугарија и со СФРЈ во тој поглед претставува повеќе од репрезентативен пример.

Во почетокот на 1980-тите години социјалистичките земји на Средна и Источна Европа имале огромни долгови, и тоа од десет до триесет милијарди долари. Нето-вредноста на долгот во регионот како целина се зголемила од шест милијарди долари на седумдесет и девет милијарди долари во периодот помеѓу 1970 и 1980 година. Од тоа време задолженоста перманентно расте, за во текот на 1980-тите години да води до безнадежна и разорна спирала на задолжување. Во првата половина на 80-тите години на минатиот век почнува втората фаза на кредитната политика на Запад во вид на подигнување на каматните стапки на евтините кредити на рекордни 16%. Последица било тоа што во 1990 година Полска акумулирала четириесет и една милијарда и осумстотини милиони долари нето-долг, Унгарија дваесет милијарди и триста милиони, а Бугарија девет милијарди и осумстотини милиони долари. Долгот на Унгарија бил двократно поголем од вредноста на нејзиниот извоз, на Бугарија три пати, а на Полска пет пати. Евтините кредити и високите камати ги турнале повеќето земји на Централна и Југоисточна Европа во банкрот: Полска, Југославија и Бугарија станале несолвентни земји и барале репрограмирање на долговите. Повеќето нови кредити служеле за отплата на каматата на старите долгови. Од кредитите што ги земале земјите на Централна и Југоисточна Европа, само четвртина е инвестирана во стопанството.²⁴

Техничко-технолошката зависност на неразвиените и на социјалистичките земји од западноевропските држави и САД, како една од планираните политички стратегии доаѓа до израз исто така на средината на седумдесеттите години на ЦЦ век. Во практиката таа зависност се манифестирала исто како и денес, со тоа што земјите-извознички на технологија повеќекратно им оневозможувале на примачите на технологијата самостојни економски активности, правец и темпо на развој. Со тоа технологијата и нејзиниот трансфер, меѓу другото, станале првокласно политичко, а не само економско прашање на сите земји во светот. Од гледиште на создавање претпоставки и услови за предизвикување општествени кризи и конфликти, зависноста

долгот да се искачи на 1.200 милијарди долари без камата. Во текот на 1990 година долгот бил 1.322, а во 2000 година бил 2.400 милијарди долари. Според: Prvulović V.: *Ekonomska diplomatija*, Beograd, 2001.

²⁴ Податоци според: Berend I.: *Centralna i Istočna Evropa*, CID, Podgorica, 2001, str.273-275

на техничко-технолошкиот карактер има повеќекратно значење. Некои од карактеристиките и ефектите на примената на овие економски методи на потчинување се:

– Прво, техничко-технолошката зависност претставува втор пол на финансиската задолженост. Било очигледно давање на ефтини кредити кои долгорочно биле пресметани и на постигнување технолошка зависност на социјалистичките стопанства, со сите други неизбежни последици што подоцна ќе ги произведе оваа зависност.

– Второ, дискриминаторските клаузули во лиценчните договори, заедно со т.н. провизија (мито и корупција), според мислењето на голем број авторитети на општествената и економската теорија, биле основен лост на стратегијата за предизвикување кризи и управување со нив во реалсоцијалистичките земји, која својот континуитет го има и денес во земјите во транзиција. Така во 98% лиценчни договори постоеле една или повеќе рестриktivни клаузули, потоа 83% корисници на лиценци имале обврска суровините, репроматеријалите и компонентите да ги увезуваат од одредени извори, а истовремено во 89% од тие договори на корисникот на лиценца му е ограничуван или целосно забрануван извоз на производи со изразена увезена технологија.²⁵ Клаузулите често содржеле и забрана за извоз на производи од странска технологија повеќе од десет години, како и право на странскиот партнер тие рокови да ги продолжува во недоглед.

– Трето, економската стратегија на западните држави имала уште една димензија, која била поврзана во иста мера како и денес со увозот на технологијата. Таа се манифестирала во создавањето на психологијата на зависност, подоцна и т.н. потрошувачка психологија, во сите реалсоцијалистички општества, што некои автори го толкуваат тоа како културен империјализам. Во таа смисла Х. Магдоф истакнува: „Во целокупната историја на империјализмот се развивале културна зависност и недостиг од самосвест. На луѓето им е наметнувано мислењето дека најдобрите производи се изработуваат на Запад, дека само метрополите може да произведат современа технологија“.²⁶ На тој начин настанал проблем што не е само економски, туку многу поширок, општествен па и културен. Со почнувањето на транзицијата во земјите на Исток културно-информацискиот империјализам, кој ја поттикнува потрошувачката заради престиж, дошол до полн израз. Новите елити во сето тоа имаат посебно значење, бидејќи настојуваат по критериумите и навиките да се изедначат со елитите на високоразвиените западни општества. Другата страна на овој феномен во земјите во транзиција се манифестирала со нараснувањето на социјалната патологија и имотниот

²⁵ Todorović B., Vilić D.: *Krize: izazivanje i upravljanje krizama*, GrafoMark, Beograd, 1997. str.39

²⁶ Цитат според: Svetličić M.: *Zlatne niti transnacionalnih kompanija*, Ekonomika, Beograd, 1986. str. 431

криминал на пониските скали на социјалната структура, додека на нивото на елитите се развивал организираниот криминал.

Анализата на кризите и на конфликтите во земјите во транзиција исклучиво низ призмата на економските интереси на моќните држави, или сведувањето на проблемите само на нив, би била едностраност во пристапот, бидејќи општото сфаќање на материјалните интереси опфаќа повеќе од непосредна финансиска корист на една или повеќе држави, индустрии или конгломерати. Финансиските и индустриските елити на моќните земји, како што истакнува аналитичарот Д. Норт, „ги одредуваат своите материјални интереси во рамките на меѓународните геополитички пресметки. Постојат случаи во кои јалово и пусто парче земја, лишено од значајни богатства што може да се извлечат од неа, сè уште се смета за стратегиска положба со непроценлива вредност, можеби поради географската положба во меѓународните политички односи и обврски. Гибралтар, кој главно се состои од една голема карпа, има токму таков вид положба. Постојат и други региони што имаат такво извонредно значење, како таков се истакнува Персискиот Залив, каде што империјалистичките сили ќе направат сè што е во нивната моќ за да ја задржат контролата над таквиот регион. Балканот не плови во море од нафта; ниту е една јалова пуста земја. Но неговото стратегиско значење е еден постојан фактор во империјалистичката политика на моќта. Дури иако само поради својата географска положба, или како критична транзитна точка на Западна Европа кон Исток, или како заштитна зона против ширењето на Русија (и по распаѓањето на СССР) кон Југ, Балкан игра критична улога во меѓународната рамнотежа на силите.²⁷

Затоа објективната анализа на општествените конфликти во земјите во транзиција не е можна без уважување на овие факти, особено без согледување на доктрината на неолиберализмот како филозофија и основно стратегиско определување на моќните западни држави.

НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ И НЕОИМПЕРИЈАЛИЗАМ: ПОШИРОКА ИСТОРИСКА И ИДЕОЛОШКА РАМКА

По Втората светска војна, на основите на Маршаловиот план и теолошката револуција во педесеттите години на XX век, земјите од Запад бележеле импозантни стапки во својот економски пораст сè до почетокот на 70-тите години на минатиот век, кога дошло до значително опаѓање на порастот и се заканувале криза и рецесија. Настанатата криза за акумулација на капиталот дополнително била продлабочена со „петролејскиот шок“, кој во првата половина на 70-тите години ги зафатил развиените

²⁷ North D.: *Political lessons Dravn from Balkan War*, Published by the International Commitete of the Fourth International, jun 1999. p.6

западни држави, што го условило распаѓањето на златниот монетарен систем Бретон Вудски и најголемата економска криза на капитализмот по Големата депресија во 1930 година.

Постојната криза дополнително била засилена со сè почестите протести на работничката класа (штрајкот на рударите во Британија во 1974 година, револуцијата во Португалија во 1974 година) и антиимперијалистичката борба на полуколонијалните држави, која го достигнала врвот во Виетнамската војна во 1975 година. Буржоазијата на развиените капиталистички земји, соочена со зачестените економско-социјални проблеми, почнала да спроведува опсежни мерки на Кензијанската макроекономска политика на внатрешен план и истовремено да ја организира монетаристичката политика на „преработување“ на петро-доларот низ интернационалните финансиски системи во евтини кредити за државите што зависеле од увозот на нафта. Меѓутоа, високите социјални издатоци на државата за благосостојба и понатамошно зголемување на цената на суровата нафта на светскиот пазар придонеле ниту една од овие политики да не ги реши фундаменталните економски проблеми. Краен исход на рецесијата во периодот 1974-1975 година била појавата на криза што добила нов облик и содржина, т.н. стагфлација, а се изразувала низ постојано високи стапки на невработеност и инфлација. Таквата ситуација брзо водела и кон криза во интернационалниот финансиски систем. Со инфлација на рекордни нивоа, државите што примале „евтини кредити“ во стварноста имале негативни каматни стапки.

Одговорот на западните капиталистички држави на стагфлацијата, кризата на акумулација и на падот на профитните стапки бил изразен во монетарни економско-политички мери, кои синтетички се наречени „неолиберална реставрација“. Монетарците на основа на учењето на М. Фридман заговарале целосно исклучување на државните интервенции во областите на вработување, интервенции во стопанството и формирање на цените, сметајќи дека тоа прашање треба да му се препуштат на пазарот. Теориската суштина на овие мерки се состоела во преместувањето на нагласката од управување на барањето за контрола и управување со понудата, рестриктивна монетарна политика, прераспределба на националниот доход преку фискалната политика, дерегулација и приватизација. Всушност, ревитализиран е концептот на класичната економија на А. Смит, но само делумно, како невидлива рака на пазарот, додека улогата на државата и понатаму останала клучно важен фактор во економскиот живот на Запад. Советникот на поранешниот државен секретар на САД, г. Томас Фридман, изјавил за „Њујорк тајмс“

дека невидливата рака на пазарот никогаш не би функционирала без невидливата железна тупаница на државата.²⁸

Првите потези на неолибералната политика се спроведени во САД низ политиката на високи каматни стапки на Советот за федерални резерви на САД (US Federal Reserve Board), во 1979 година, заради потиснување на инфлацијата и невработеноста од системот. Во стварноста, оваа програма, поради која каматните стапки скокнале дури и до 20%, претставувала првенствено програма на огромен трансфер на богатство во рацете на банките и на поголемите финансиски институции.

Во почетокот на осумдесеттите години на минатиот век, овие мерки резултирале со понатамошно намалување на трошоците на социјалната држава во сите поголеми капиталистички земји, паралелно со програмата на зголемиот трансфер на богатство од земјите во развој со посредство на камата на поранешните евтини кредити. Така, државите што значително се задолжиле би платиле за увоз на нафта во двојно понеповолна положба. Од една страна, вистинските камати на долговите брзо растеле, додека од друга страна, цените на стоките на меѓународниот пазар што се користени за купување странски валути за отплатување на долговите брзо паѓале. Тоа од своја страна произвело рецесија, која од 1981 до 1982 година почнала нагло да се шири.

Последица на таквата неолиберална макроекономска политика било зголемување на кризата со долгови во земјите од третиот свет. Крајно неповолната положба и економската криза во овие земји понатаму се продлабочени со почнувањето на реализацијата на т.н. „Програма на структурно приспособување“ (Program of Structural Restructuring), од страна на ММФ. Суштината на оваа програма се состоела во тоа што земјите што имаат долгови можат да примат нови кредити само доколку преземат значајни мерки на „приспособување“ на своите економии на неолибералните принципи. Тоа значело радикално менување на средствата наменети за државните проекти и дела, инвестиции, а особено на средствата за социјална служба. Главна цел на тоа било светската економија да се изложи на доминација на главните индустриски компании и финансиски институции, ММФ и Светска банка, во кои, врз основа на правото, извлекувањето на клучните одлуки ги донесуваат најразвиените западни држави, пред сè САД.

Овие мерки имале катастрофални економски и социјални последици во сите земји во развој. Пресметано е дека помеѓу 1984 и 1990 година земјите во развој што ја користеле Програмата за структурално приспособување трансферирале 178 милијарди долари во западните комерцијални банки, што навело поранешен функционер на

²⁸ Цитат според: Ivašov L. G.: *В Вашингтонская ыекфеупшя НАТО*, Военно-исторический журнал, Москва, 2000. No. 1, str. 15.

Светска банка да изјави: „Уште од средниот век, кога европските конквистадори ја опљачкале Латинска Америка, светот сè уште не доживеал таков прилив на богатство во правецот што го гледаме денес“.²⁹

СУШИНА И ОСНОВНИ ЕЛЕМЕНТИ НА НЕОЛИБЕРАЛИЗМОТ КАКО ЕКОНОМСКО-ПОЛИТИЧКА ДОКТРИНА И ИДЕОЛОГИЈА ЗА ПРЕДИЗВИКУВАЊЕ КОНФЛИКТИ

Неолиберализмот како економско-политичка доктрина и идеологија на крупното приватно сопствеништво и слободниот пазар е израз на кризата на акумулација на капиталот, но и на кризата на капиталистичкиот начин на производство. Теориската мисла одамна идентификувала дека кризата е амбиентална рамка и нужен елемент на капитализмот. Но далеку од тоа дека кризата значи и нужен крај на капитализмот, таа под одредени услови го ревитализира, за што доволно зборуваат неговата повеќеовековна историја и опстојување. Меѓутоа, неолиберализмот истовремено е и реакција на вистинските проблеми на развојот предизвикани од преголемата редистрибутивна улога на државата и јавните служби. Затоа строгата контрола на надниците и на издатоците на социјалната држава била во центарот на критиката на класиците на неолибералната теорија, пред сè на Ф. Хаек и на М. Фридман.³⁰

Неолиберализмот како доктрина и стратегија на економско-политичкиот и поширокиот општествен развој во зависност од историските и општествените околности во водечките капиталистички земји резултирал со различни модели на пазарни економии и со различни социјални последици на практичната примена на тие модели. Во тој поглед се јавиле два основни модела: првиот, англосаксонски или индивидуалистички, олицетворен во реганизмот („висока технологија, мало претпријатие“) и тачеризмот („народен капитализам“), каде што економската ефикасност е стратегиска цел; и вториот, германско-јапонски модел, каде што државата задржала извесни социјални функции.³¹ Двата модела тежнеат кон максимална ефикасност за алокација на ресурсите, додека пазарот е основен инструмент за економска регулација. Со исчезнувањето на европскиот модел на реалсоцијализмот, неолиберализмот од англосаксонски тип станува не само стратегија туку и планетарна идеологија, зад која се

²⁹ Цитат според: Ismi A.: *Plunder With a Human Face, Ekonomist*, February 1998.

³⁰ Hajek F.A.: *Put u ropstvo*, Global Book, Novi Sad, 1997 i Fridman M.: *The Counter-Revolution in Monetary Theory*, Occasional Papers, No.33 1976.

³¹ За неолибералните модели на пазарните економии да се види кај: Babić B.: *Uloga države u privredi*, Savetovanje: Država i privredne reforme, Privredna komora Jugoslavije, Beograd, mart, 2002; Bujšić B.: *Hipoteza o uniformnosti institucionalne infrastrukture tržišnih ekonomija*, Zbornik Institucionalna infrastruktura u tranziciji ka tržišnoj ekonomiji, IDN, Beograd, 1994. str.4-8; Petrović M.: *Uloga države u savremenoj tržišnoj privredi*, Institut za ekonomiju, Beograd, 2000. str.9-21. Vidojević, Z.: *Tranzicija restauracija i neototalitarizam*, Institut društvenih nauka, Beograd, 1997.

наоѓаат политичко-економската и воената моќ на најразвиените капиталистички држави, пред сè на САД.

Суштината на неолиберализмот како доктрина и идеологија на планетарната експанзија на капиталот се состои, од една страна, во радикализацијата на основните елементи на класичниот либерализам: големата приватна своина и слободниот пазар.³² Од друга страна, неговата суштина се изразува со посредство на апсолутизацијата на начелото на капиталистичката рационалност, односно во вид на смалување на трошоците на социјалната држава, која е во функција на зголемување на профитот. Оттука, на внатрешен план како основни цели на неолиберализмот се јавуваат: зголемување на профитот, слободно претприемаштво и пазар, силна интервенционистичка држава и дерегулација на нејзините редистрибутивни социјални функции.

На надворешен план основните цели на неолибералната доктрина и идеологија се: создавање услови за светска експанзија на моќните економски корпорации и гигантски банкарски институции; формирање глобален пазар на капиталот; создавање политички и воено силни интервенционистички држави како најзначаен фактор за поддршка и заштита на интересите на крупниот капитал. Со тоа неолиберализмот се јавува како идеолошка форма на неоколонијализмот и неоимперијализмот, односно понатамошно зголемување на богатството и на моќта на најразвиените држави.

Фактот и тезата дека поимите на неоимперијализмот и неоколонијализмот се оптоварени со идеолошко-политичките конфронтации, дека се сметаат за анахрони поими на политичкиот речник од периодот на Студената војна и пред тоа, не значи дека содржината што ја покриваат навистина не постои. За планетарниот продор на капиталот, тежнението на најмоќните капиталистички земји да ја зачуваат и прошират својата моќ економски, политички и воено потчинувајќи други држави, да поттикнуваат или да почнуваат локални војни заради заштита на своите интереси, можат да се употребуваат и други термини. Меѓутоа промената на терминот не значи и промена на реалната состојба на односите во меѓународната заедница на планетарно ниво. Поради тоа неоимперијализмот и неоколонијализмот не се само термини туку поими што ја изразуваат суштината на денешната стварност. Дека тие поими се далеку од анахроност доволно кажува и повторното воведување на изразот протекторат во политичкиот речник во XXI век.

³² Љ. Тадиќ нагласува дека "либералната идеологија го извела принципот дека историски настанатиот облик на движната приватна своина на буржоаскиот тип не е само услов за егзистенција туку и природна основа за слобода на индивидуите воопшто. Според тоа, слободна е само она индивидуа што е приватен сопственик", Tadić Lj.: *Nauka o politici*, Rad, Beograd, 1996. str.347

Крајот на XX и почетокот на XXI век ги карактеризира револуција во сферата на производството, која се засновала на информатички технологии, финансиски пазар и фузионирање на мегакапиталот³³, со што е создадено информатичко општество. Таквите процеси ги следи и обнова на империјалистичките амбиции на најмоќните држави на светскиот центар. Тоа, меѓу другото, е најочигледно во специфичната спрега на финансиската олигархија, силата на военоиндустрискиот комплекс и крупните магнати во масмедиумската индустрија во современиот свет, бидејќи индустријата на вооружување претставува голем извор на приходи и екстра-профит. Во текот на 1998 година, САД во светската продажба на оружје учествувале со 12,3% и со заработка од 19 милијарди долари, додека за наредната година предвиделе зголемување на заработувачката за 4,5 милијарди долари. На интересот на овие сили настанала и се развивала идеологијата на неолиберализмот, глобализмот и неоимперијалната планетарна доминација. Таа во прв ред го изразува тежнението на олигополите да доминираат со економските, еколошките и комуникациските ресурси и моќ на современиот свет, за бенефицирано да профитираат експлоатирајќи го светот на трудот и осиромашувајќи ги послабите земји и народи.

Мултинационалните корпорации со посредство на т.н. портфолио-инвестиции³⁴ и приватните инвестициски фондови низ т.н. шпекулативен капитал³⁵ се јавуваат како основни субјекти на идеологијата на неолиберализмот и материјализатори на процесот на глобализација на производството и финансиите. Суштината на овие инвестиции е во краткорочно остварување голем профит од инвестициите и многу лесно деинвестирање во однос на директните инвестиции со долгорочен карактер, бидејќи основниот и клучен интерес на корпорациите и фондовите се профитот и неговото зголемување. Меѓутоа, компаниите и фондовите својата конкурентност не ја црпат исклучиво од ресурсите на матичната или која било поединечна национална економија, туку настојуваат да стекнат и имаат на располагање глобални ресурси (global sourcing). Затоа е потребно слободно

³³ Во текот на 1998 година, во Европа се фузирани 16.317 компании, во САД вкупно 14.408. Во тоа не е опфатено само банкарството (франкфуртско-лондонско со над 2 билиона финансиски потенцијал) туку и индустријата (фармацевтска, на алуминиумот, тутунот), потоа прометот на храната, медиумите и забавата, како и воената индустрија. Светските интеграции се олицетворени во ОПЕК, СТО, ЕУ и НАТО. Според Ранковиќ М.: *Nova paradigma moći*, Sociološki pregled, Vol.XXXIV, No.3-4. 2000. str.16

³⁴ Д. Ѓуриќ истакнува дека "генерално земено, краткорочната природа на портфолиото инвестиции може да предизвика сериозна волативност на пазарот на земјата во која овој вид инвестиција е направена. Тие во последните години добиле на значење со развојот на финансиските пазари во земјите што се во фаза на изградба на пазарната економија и во земјите во транзиција и можат, исто така, да дејствуваат дестабилизирачки на движењата на финансиските пазари, особено во сегментите на дивизните пазари." *Globalizacija Finansijskih tržišta*, www.yurope.com /zines/ 28.9.2002.

³⁵ Шпекулативниот капитал во најголем дел е во сопственост на пензиските фондови и заедничките инвестициски фондови. Нивните управители со причина ги нарекуваат господари на геофинансиите. За нивната моќ доволно зборува примерот на САД, каде што пензиските фондови изнесуваат над 6.000 милијарди долари. Според: *The World Economy: Performance and Prospects*; UNCTAD, Washington, D.C., 1999. p.79

да се движат по целиот свет, да се хомогенизираат пазарните правила на игра во глобални размери, да се стандардизираат производите, процедурите, регулативите и образованието на работната сила. Со други зборови, во светски размери им е неопходна релативно хомогенизирана и стандардизирана понуда на производствените ресурси. По правило, тоа не е првенствен интерес на класичните национални држави - држави во национални граници.

Благодарение на новите технологии и монополи на глобално ниво во последната деценија на XX век, империјализмот доживеал брза преобразба. Тој се огледува во тоа што во својата експанзија применува сè помали облици на класично воено-политичко дејствување пресметано на поробување на неразвиениот дел од светот, а сè повеќе користи рафинирани методи и средства, пред сè од економска природа. На тој начин неоимперијализмот во својот најголем дел се манифестира како економски империјализам.

За моќните западни земји, кои капиталистичката рационалност ја стават во прв план, овој вид империјализам е неспоредливо поприфатлив од оној од пред еден век од повеќе причини и тоа: прво, поевтин е бидејќи не постојат традиционалните административни трошоци што ги бара протекторатот, второ, не постојат трошоците за воени издатоци што постоеле во периодот на империјалните походи, и трето, а и најзначајно, е тоа што неразвиените земји, на кои им припаѓаат голем број земји во транзиција, самите бараат и инсистираат на распродажба на националното богатство на моќните западни корпорации и држави низ процесите на приватизација.

УЛОГАТА НА МЕЃУНАРОДНИТЕ ЕКОНОМСКО-ПОЛИТИЧКИ ОРГАНИЗАЦИИ ВО СОЗДАВАЊЕТО ОПШТЕСТВЕНИ КРИЗИ И КОНФЛИКТИ ВО ОДДЕЛНИ ЗЕМЈИ

Како основни цели на процесот на транзиција во сите земји на Исток се поставени, прво, зголемување на економската ефикасност и животниот стандард и, второ, остварувањето политичка демократија.

Реализацијата на вака формулираните цели во најголем дел изостанала. Причината за тоа секако треба да се бара во фактот што ниту во теоријата ниту во практиката не постоеле искуства или патокази како адекватно може да се промени централизираниот политички и економски систем на демократски и пазарни принципи. Радикалните решенија што се очекувани од кредитите и инвестициите што им биле ветени на новите политички елити, во најголем дел изостанале или оделе на поранешни долгови и камати. Со спроведување „шок-терапија“ дошло до драстичен пад на бруто-домашниот производ, особено на индустриското производство во сите земји во

транзиција.³⁶ Освен тоа, транзицискиот шок довел и до пад на инвестициите, што произвело пораст на стапките на невработеност, кои од 1990 до 1997 година константно во сите земји во транзиција изнесувале повеќе од 10% работоспособно население.³⁷ Тоа, од своја страна, довело до изострување на економската криза, политичка нестабилност, големи општествени тензии, кои понатаму ги произвеле национализмот, социјалните конфликти и мноштво општествени девијации, во литературата означувани како „див капитализам“, „првобитна акумулација“, „необолшевизам“, „латиноамерикански синдром“, „мафиократија“ и слично.

Голем удел во настанокот на тие негативни општествени трендови имаат меѓународните финансиски и некои политички организации. Тоа произлегува од нивната цел, односно настојување да обезбедат сигурен пласман и акумулација на капиталот, како и пораст на профитот, без разлика на социјалните последици на таквата политика. Во палетата економски фактори што во земјите во транзиција многу често како свој краен резултат имаат нестабилност и социоекономска криза (како увод во појавата на национализмот, етничките и верските партикуларизми и конфликти), особено се издвојуваат оние што ги спроведуваат ММФ, Светска банка, Светската трговска организација, Европската Унија и ОЕЦД. Тоа се: рестриктивна монетарна политика, макроекономска стабилност, целосна либерализација на надворешната трговија, демонополизација на државата во стопанството и радикална приватизација. Овие економски фактори се спроведени со посредство на: прво, наметнатиот неолиберален модел на транзиција (кој има форма на зависна модернизација и неоколонијализам; потоа кредитирање што нема инвестициски и производствен туку во најголем дел должнички карактер, со што се создава должничко ропство; доколку некоја земја изрази противење на предложениот модел на трансформирање на стопанството и општеството воопшто, ќе се сретне со можноста за: санкции, ембарго, притисоци, уцени, рестриктивни клаузули, бојкот, блокади, царини и слично), и второ, специфичните категории на „помош“ што се нудат во земјите во транзиција.

Пред согледувањето на економските фактори, механизми и улоги што ги имале и ги имаат меѓународните економско-политички организации на создавањето кризи и конфликти важно е да се истакне еден важен фактор. Причината поради која на реалсоцијалистичките земји им се случила транзиција на радикални неолиберални

³⁶ Во периодот од 1990 до 1997 година, БДП и индустриското производство бележеле негативни стапки на пораст во однос на предтранзицискиот период. Освен Полска, која на крајот на 1997 година остварила 112% БДП во однос на 1989 година, сите други земји бележеле пад: Чешка 98%; Бугарија 63%; Унгарија 90%; Романија 82%; Словачка 95%; Албанија 80%; Хрватска 76%; Естонија 83%; Македонија и Литванија 56%; Молдавија 35%; Русија 58%; Уделот на индустријата во БДП е намален во Бугарија од 37,4% на 29,4%; Чешка од 40,2% на 35,0%; Унгарија од 25,1 на 23,5%; Полска од 42,0% на 27,1%; Романија од 37,9% на 35,6%; Словачка од 37,9% на 28,2%; www.CIA.worldfact.com/ 2002.

³⁷ Freedom House-a. *Nations in Transition*, www.freedomhouse.org/ 1998/. 10.5.2002

основи (кои своевременно ги заговарале Ф. Хаек и Р. Нозик) е во тоа што Запад од секоја своја победа сака да има корист. Со таа цел теориското обликување на концептот на транзиција им е доверено на авторитетите на неокласичната теорија О. Бланчард, П. Кругман, Р. Дорнбуш (O. Blanchard, P. Krugman, R. Dornbusch),³⁸ додека Д. Липтон и Ј. Сакс³⁹ непосредно учествувале во трансформацијата на некои поранешни реалсоцијалистички земји, која резултирала со крајно негативни економски и социјални последици. Применетите неокласични теориски концепти поаѓале од начелото дека социјалистичките стопанства имаат проблем со т.н. вишок побарувачка (excessive demand), кој се елиминира со рестриктивна монетарна и фискална политика со девалвација на валутата. Наредната мерка би се состоела, според мислењето на овие автори, во дерегулација на цените, слободната трговија, либерализацијата на приватниот сектор и целосната демонополизација на државниот сектор.

Од друга страна, Запад со посредство на ММФ, Светска банка, СТО, Европската Унија и ОЕЦД, на земјите од Централна и Југоисточна Европа едноставно им наметна ваков модел на транзиција на неолибералниот англосаксонски тип, кој како последица имал речиси една деценија репродуцирање на: социјално-економските кризи, зголемувањето на општествената патологија, организираниот криминал и различните општествени конфликти, особено помеѓу богатите и сиромашните, во речиси сите земји во транзиција.

ЗАКЛУЧОК

Како последица на економските фактори спроведувани низ различни механизми од страна на западните држави, транзицијата на источноевропските економии во првите десет години не ги дала очекуваните резултати. Рестриктивната монетарна политика што ја наметна ММФ и чија цел беше намалување на вишокот побарувачка, доведе до нагло скокање на каматните стапки, што економијата во земјите во транзиција ја доведе до рецесија. Тоа понатаму го забрзало падот на економијата и бизнисот, заработката и побарувачката за домашните производи. Во настојувањето да го урамнотежат буџетот државите пристапиле на намалување на своите инвестиции. Поради намалувањето на монетарната маса, нерентабилните претпријатија не можеле да ги добијат заемите што им биле неопходни за опстанок, додека на рентабилните им била скратена можноста за експанзија. Од друга страна, со воведување на конвертибилноста на домашните валути со фиксен девизен курс во околности на неспоредливо поголеми стапки на инфлација одошто во западните економии, дошло до ап्रेसијација на домашните валути и

³⁸ Blanchard O., Krugman P., Dornbusch R.: *Reform in Eastern Europe*, MIT, Cambridge, mass, 1991.

³⁹ Lipton D., and Sachs J.: *Creating a Market Economy in Eastern Europe: the Case of Poland*, Brookings Paper on Economic Activity, No.1/90; Sachs J.: *Privatisation in Russia: Some Lessons from Eastern Europe*, American Economic Review, Maj, 1992.

дополнително смалување на конкурентноста на домашните производи на меѓународниот пазар.

Општата економска депресија во земјите во транзиција дополнително е поттикната со мерките на отворање и либерализација на пазарот. Тоа го навело Б. Бабиќ на заклучокот дека „едвај и теориски е можно поефикасно решение за поткопување на домашниот производствен апарат отколку што е спојот на целосна либерализација на увозот и прогласувањето на конвертибилноста на домашната валута во економиите што инаку не биле во соодветна мера конкурентни на светскиот пазар“.⁴⁰ Наглиот пораст на побарувачката за евтини западни производи, кои главно имале дампинг-цени, го оставил домашното производство без побарувачка, што резултирало со голем број стечай на претпријатијата и со зголемување на невработеноста.

Понатамошното продлабочување на економската криза во земјите во транзиција, освен со прогласување конвертибилност на валутите, со помош на девалвација и целосна либерализација на надворешната трговија, поттикнато е и со препораки за масовна приватизација. Моделот на масовна приватизација му овозможил на странското присвојување најквалитетни имоти и производствени капацитети на земјите од Исток, и тоа по многу ниски цени. Притоа, она најважното и најлошо за економијата на земјите во транзиција е што западните инвеститори кога ќе откупат некоја фабрика брзо ја затвораат. Причините се во фактот што западните инвеститори и купци не се заинтересирани за приватизација на производствените капацитети (иако таа е важна поради ниските цени на работната сила и ниските даноци), туку првенствено за откуп на лиценци, освојување на пазарот за пласман на својата стока, и тоа токму онаа што е произведена во приватизирано па потоа затворено претпријатие. Тоа секако не била повремени туку масовна појава во сите земји во транзиција, особено во Унгарија и во Чешка, во која над 80% акции се во посед на странски инвеститори.⁴¹

Крајно неповолните економски околности во земјите во транзиција дополнително се продлабочени со продорот на шпекулативниот западен капитал, како и на капиталот во вид на казино-економија, кој предизвикал финансиски нарушувања и хиперинфлаторни удари во некои земји.⁴²

⁴⁰ Babić B.: *Zemlje istoka, Ekonomist*, 3-4, Beograd, 1994. str.149

⁴¹ За застапеноста на странските инвестиции во земјите на Централна и Источна Европа во: Stojanović I.: *Država i privredne reforme*, Prometej, Beograd, 2000. str.98

⁴² За порастот на т.н. берзански или шпекулативен капитал М. Цхоусудовск изнесува: “просечниот дневен обем на девизните трансакции пораснал од 15 милијарди \$ у 1973 г. на 880 милијарди \$ во 1992 г. и над 1.300 во 1995 г., од што само 15% отпаѓаат на реални трговски трансакции, остатокот главно има шпекулативен карактер. Тоа е основна категорија на глобализацијата како неоколонијализацијата што ја спроведуваат САД и неколку западни земји. *The Global Financial Crisis*, Third World Review, no. 86 Oktober 1997. www.twn.org.// 110.1998.

Со тоа моделите на реформи, кои пред сè ги понудиле експерти од САД, имале разорувачки ефект по вкупната структура на реалсоцијалистичките општества. Изостанувањето на стручна, финансиска и технолошка помош ја претворило очекуваната благосостојба во несовладливи економски тешкотии, инфлација, невработеност, зголемување на сиромаштијата и бедата, различни поделби на верска, национална, идеолошка и секаква друга основа. Падот на општествениот производ, неадекватната (пљачкашка) приватизација, рунирањето на производствената база, социјалните поларизации до кои доаѓало, меѓу другото и со неконтролирано пљачкање на целото општествено богатство, криминализацијата на општеството и низ системските аномалии се општи обележја на овие општества. Во трагањето по нов идентитет на општествениот развој и модернизација, овие земји биле дезориентирани во односот на Европа Мастрихт, и пред сè пред недефинираните и непредвидливи исходи на идните настани.

Како што истакнува Т. Балабанов: „Распределбата станала стихијна, а социјалното раслојување сè позабрзано. Сè помал број жители стануваат сè побогати, а сè поголем број се борат со елементарната егзистенција. Акумулацијата на капиталот се одвива стихијно и сè повеќе потсетува на т.н. првобитна капиталистичка акумулација. Сето тоа предизвикува големи социјални тензии. Општествениот капитал пропаѓа. Државата е разлабавена и се кинат органските врски во економскиот систем. Цел Исток се наоѓа во општ хаос“.⁴³

Досегашниот тек на реформите во најголем број земји во транзиција покажал дека повеќето остварени преобразби не одговараат на долгорочните национални интереси на земјите од Исток, ниту придонесуваат за јакнење на нивната економија и на вкупната безбедност. Движењето на поранешните реалсоцијалистички земји кон пазарни односи и уважување на „објективните економски законитости“ почнало, според мислењето на аналитичарите, да „поприма апсурдно-формален карактер, бидејќи главните критериуми за оцена на реформите не се нивото и квалитетот на живот на населението и безбедност за државата и општеството, туку темпо и рамки на насадените економски проекти, кои се измислени на врвот, но кои животот ги отфрла. „Реформаторите“ го принудиле општеството за избраната стратегија и тактика за тотална капитализација и лично богатење да ја плати цената што испаднала неизмерно висока“.⁴⁴ Тоа ги навело некои автори на изјавата дека „патот што им е наметнат на земјите во транзиција и кој тие го прифатиле за да го прескокнат „историското доцнење“, повеќе личи на регионалниот распад и економскиот либерализам од 1920

⁴³ Balabanov T.: *The Systemic and Institutional Changes in Eastern Europe*, EAEPE, Barcelona, 1993. p.2

⁴⁴ Osipov G.V.: *Socijalno-politička situacija u Rusiji*, Beograd, FPN, 1995. str.9

година, отkolku na iskustvata so ekonomskite čuda od 1950-tite godini, vo Zapadna Evropa".⁴⁵

ЛИТЕРАТУРА:

1. Balabanov T.: *The Sistic and Institutional Changes in Eastern Europe*, EAEPE, Barcelona, 1993.
2. Barrow Michael, *Statistics for Economics, Accounting and Business Studies*, Second Edition, Longman, London and New York, 1997
3. Babić B.: *Uloga države u privredi*, Savetovanje: Država i privredne reforme, Privredna komora Jugoslavije, Beograd, mart, 2002;
4. Berend I.: *Centralna i Istočna Evropa*, CID, Podgorica, 2001.
5. Babić B.: *Zemlje istoka, Ekonomist*, 3-4, Beograd, 1994.
6. Berend I.: *Centralna i Istočna Evropa*, CID, Podgorica, 2001
7. Blanchard O., Krugman P., Dornbusch R.: *Reform in Eastern Europe*, MIT, Cambridge, mass, 1991.
8. Blanchard Oliver, *The Economics of Post-Communist Transition*, Clarendon Press, Oxford, 1997
9. Bujšić B.: *Hipoteza o uniformnosti institucionalne infrastrukture tržišnih ekonomija*, Zbornik Institucionalna infrastruktura u tranziciji ka tržišnoj ekonomiji, IDN, Beograd, 1994.
10. Woodward S.: *Balkan Tragedy*, The Brooking Institution, 1995.
11. Vidojević, Z.: *Tranzicija restauracija i neototalitarizam*, Institut društvenih nauka, Beograd, 1997.
12. Vlajki E.: *The New Totalitarian Society*, Legas, New York, Ottawa, Toronto, 1999.
13. Ivašov L. G.: *В Вашингтонская ыекфеупшя НАТО*, Военно-исторический журнал, Москва, 2000. No. 1
14. Ismi A.: *Plunder With a Human Face*, *Ekonomist*, February 1998.
15. Jevtović M., Milašinović S.: *Samougrožavanje društva – socijalno patološke devijacije*, Sinex, Beograd, 2002.
16. Ernest I., Bogart, *Direct and Indirect Costs of the Great World War*, New York 1919; dr Max Lanter, *Die Finanzierung des Kriedes*, Luzern 1950
17. Kregel and Marzner: *Agenda for the Reconstruction of Central and Estern Europe*, Challenge September-October. 1992.
18. Komazec S., Ristić Ž.: *Antiinflaciona strategija*, Naučna knjiga, Beograd, 1992.

⁴⁵ Kregel and Marzner: *Agenda for the Reconstruction of Central and Estern Europe*, Challenge September-October. 1992. str.37.

19. Lipton D., and Sachs J.: *Creating a Market Economy in Eastern Europe: the Case of Poland*, Brookings Paper on Economic Activity, No.1/90.
20. Mitrović, Lj.: *Globalizacija i novi svetski poreda*, www.inaffairs.com./2001/inf-a/.
21. Milosavljević M.: *Socijalna politika u tranziciji*, Zbornik Defektološkog fakulteta u Beogradu, 1998; Vuković D.: *Sistemi socijalne sigurnosti*, FPN, Beograd, 1998.
22. North D.: *Political lessons Dravn from Balkan War*, Published by the International Commitete of the Fourth International, jun 1999.
23. Osipov G.V.: *Socijalno-politička situacija u Rusiji*, Beograd, FPN, 1995.
24. Prvulović V.: *Ekonomska diplomatija*, Beograd, 2001.
25. Petrović M.: *Uloga države u savremenoj tržišnoj privredi*, Institut za ekonomiju, Beograd, 2000.
26. Sachs J.: *Privatisation in Russia: Some Lessons from Estern Europe*, American Economic Review, Maj, 1992.
27. Svetličić M.: *Zlatne niti transnacionalnih kompanija*, Ekonomika, Beograd, 1986.
28. Stojanović, I.: *Država i privredne reforme*, Prometej, Beograd, 2000.
29. Tadić Lj.: *Nauka o politici*, Rad, Beograd, 1996.
30. Todorović B., Vilić D.: *Krize: izazivanje i upravljanje krizama*, GrafoMark, Beograd, 1997.
31. *The World Economy: Performance and Prospects*; UNCTAD, Washington, D.C., 1999.
32. Friedman G.&M.: *The Future of War: Pover, Technology, and American World, Dominance in the 21 st Century*, St.Martins Press, 1998.
33. Chussodovsky M.: *The Globalisation of Poverty*, Zed Books, 1996.